

مكارم الأخلاق

Uca əxlaqi dəyərlər

Uca əxlaqi dəyərlər

Muhamməd bin Saleh əl-Useymin

Risalə, Allahın xəbərlərini və hökmlərini qəbul və rıza ilə qarşılamağın, həmçinin Onun qədərlərinə səbr etməyin zəruriliyini bəyan edərək, Allahla və insanlarla münasibətdə gözəl əxlaqın cəhətlərindən bəhs edir. Eyni zamanda, risalə Peyğəmbərin (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) pak sirəsindən nümunələrlə yanaşı, başqalarına əziyyət verməmək, yaxşılıq etmək və gülər üzlü olmaq vasitəsilə insanlarla davranışda gözəl əxlaqın sahələrini nəzərdən keçirir.

Uca əxlaqi dəyərlər

(Müəllif): Böyük hörmətli alim, şeyx

Muhamməd bin Saleh əl-Useymin

Allah onu, onun valideynlərini və bütün müsəlmanları bağışlasın.

Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə!

Uca Allah, İslam dinini bütün dinlərdən üstün etmək məqsədilə onu hidayət və haqq dinlə göndərmişdir. Uca Allah onu Qiyamət qopmazdan əvvəl müjdəçi və xəbərdaredici, Öz izni ilə (insanları) Allaha dəvət edən və nur saçan bir çıraq olaraq göndərmişdir. O, risaləti təbliğ etmiş, əmanəti yerinə yetirmiş, ümmətə nəsihət etmiş və ona yəqinlik (ölüm) gələnədək Allah yolunda haqqı ilə cihad etmişdir. Allah Öz qullarından istədiyini

müvəffəq etmiş, onlar da onun dəvətinə icabət etmiş və onun hidayəti ilə doğru yola yönəlmişlər. Allah Öz hikməti ilə qullarından istədiyini yardımsız buraxmış, onlar da ona itaət etməkdən təkəbbür göstərmiş, onun xəbərini təkzib etmiş və əmrinə qarşı inadkarlıq etmişlər. Beləliklə də ziyana və dərin bir zəlalətə düşər olmuşlar. Həqiqətən, həmd Allaha məxsusdur. Biz Ona həmd edirik, Ondan yardım diləyirik, Ondan bağışlanma diləyirik və Ona tövbə edirik. Nəfislərimizin şərindən və əməllərimizin pisliyindən Allaha sığınırıq. Allah kimi doğru yola yönəldərsə, onu azdıran olmaz. Kimi də zəlalətdə tək başına buraxarsa, ona hidayət verən olmaz. Şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ibadətə layiq haqq məbud yoxdur, O, Təkdir və heç bir şəriki yoxdur və şahidlik edirəm ki, Muhəmməd Onun qulu və rəsuludur.

Daha sonra: Bu görüşdə¹ gözəl əxlaq haqqında danışmaq mənim üçün xoş olardı.

Əxlaq - elm əhlinin dediyi kimi - insanın batini surətidir. Çünki insanın iki surəti vardır:

Zahiri surət: O, Allahın bədənə verdiyi yaradılış biçimidir. Və hamımız bilirik ki, bu zahiri surətin bəzisi gözəl və yaraşqlı, bəzisi çirkin və pis, bəzisi isə bu ikisinin arasındadır.

¹ Bu görüş Üneyzə Elmi İnstitutunun yay Mərkəzində keçirilmişdir.

Həmçinin batini surət gözəl surətə və pis surətə bölünür və bu da əxlaq olaraq ifadə edilir. Deməli, əxlaq - insanın üzərində yaradıldığı batini surətdir.

Əxlaq fitridirmi, yoxsa sonradan qazanılır?

Cavab: Şübhəsiz ki, əxlaqın bir qismi fitri, bir qismi isə sonradan qazanılmadır. Əxlaq fitri bir xüsusiyyət ola bildiyi kimi, sonradan da qazanıla bilər. O mənada ki, insan yaradılışdan gözəl əxlaq üzərə ola bildiyi kimi, çalışmaq və vərdiş etmək yolu ilə də bu əxlaqa yiyələnmə bilər. Məhz buna görə də Allah rəsulu (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) Əşəcc Əbdülqeyse belə buyurmuşdur:

«إِنَّ فِيكَ خَلْتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمَ وَالْأَنَاءَةَ». قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَنَا أَتَخَلَّقُ بِهِمَا، أَمْ اللَّهُ جَبَلَنِي عَلَيْهِمَا؟ قَالَ: «بَلَى اللَّهُ جَبَلَكَ عَلَيْهِمَا». قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَبَلَنِي عَلَى خَلْتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ.

«Səndə Allahın sevdiyi iki xüsusiyyət vardır: (Bu) mülayimlik və təmkinli olmaqdır». O dedi: Ey Allahın rəsulu! Mən bunlara sonradan yiyələnmişəm, yoxsa Allah məni bunlarla yaratmışdır? O dedi: «Xeyr, Allah səni bunlarla yaratmışdır». O dedi: Məni Allahın və rəsulunun sevdiyi iki xüsusiyyət üzrə yaradan Allaha həmd olsun»¹.

¹ Hədisi Əbu Davud: Ədəb kitabı, Kişinin qəbiləsi haqqında bab: (5225), Əbdülqeyse heyətində olmuş Zarinin (Allah ondan razı olsun) hədisindən və Tirmizi: "Birr və silə" babları, "Təmkinlilik və tələskənlik" haqqında gələnələr babı: (2011), İbn Abbasın (Allah onlardan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

Bu, ona dəlildir ki, gözəl və fəzilətli əxlaq həm fitri, həm də sonradan qazanılma ola bilər. Lakin heç şübhəsiz ki, fitri olan sonradan qazanılanından daha yaxşıdır. Çünki əxlaq təbii olduqda insanın səciyyəsinə və təbiətinə çevrilir. O, bunu tətbiq edərkən özünü məcbur etməyə və süni davranmağa ehtiyac duymaz. Lakin bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə bəxş edir. Kim bundan – yəni, fitrət yolu ilə olan əxlaqdan məhrum olarsa – onu sonradan qazanma yolu ilə əldə edə bilər. Bu isə məşq etmək və əməldə tətbiq etməklə mümkündür, necə ki, inşa-Allah (Allah Təala istəyərsə), bunu daha sonra qeyd edəcəyik.

Burada belə bir məsələ vardır: Bunlardan hansı daha əfzəldir: yaradılışdan gözəl əxlaq sahibi olan kişi, yoxsa bu əxlaqa yiyələnmək üçün nəfsi ilə mübarizə aparan kişi? Bəs onlardan hansının dərəcəsi daha yüksək və mükafatı daha böyükdür?

Bu məsələyə cavab olaraq deyirik: Şübhəsiz ki, gözəl əxlaqa fitrədən sahib olan kəs, bu cür əxlaqlanması və ya bu əxlaqın onda mövcud olması baxımından daha kamildir. Çünki onun heç bir zəhmətə və məşəqqətə ehtiyacı yoxdur və bəzi məqamlarda, eləcə də məkanlarda bu əxlaq onu tərk etmər. Çünki gözəl əxlaq onun fitrəti və təbiətidir. Buna görə də, onunla hansı vaxtda qarşılaşsan, onun gözəl əxlaq sahibi olduğunu görərsən, hansı məkanda qarşılaşsan, onun gözəl əxlaq sahibi olduğunu görərsən, hansı vəziyyətdə

qarşılaşsan, onun gözəl əxlaq sahibi olduğunu görərsən. Şübhəsiz ki, o, bu baxımdan daha kamildir.

Amma özünü öyrəşdirmək, islah etmək, vərdiş və ya məşq etməklə qazanılan əxlaqa gəldikdə isə, insan nəfslə mücadilə etməsi baxımından buna görə əcr qazanır. Lakin əxlaqın kamilliyi baxımından o, birinci qisimdən çox naqisdir.

Əgər insana fitri və sonradan qazanılmış olmaqla hər iki əxlaq birlikdə bəxş edilərsə, bu, daha kamil olar. Bu qismlər dördüdür:

- 1- Gözəl əxlaqdan məhrum olan kimsə.
- 2- Fitrətində bu xüsusiyyət olub, lakin yalnız bu fitrəti ilə kifayətlənən şəxs.
- 3- Fitrətən buna malik olub, kəsb etməklə onu daha da artıran şəxs.
- 4- Fitrətən (bu xislətə) malik olmayan, lakin onu çalışaraq əldə edən şəxs.

Xülasə: Gözəl əxlaqa gəldikdə, kim fitrətən ona sahibdirsə, o daha kamildir. Amma gözəl əxlaqı əldə etməkdəki əziyyət və məşəqqət baxımından isə, kim onu qazanmaq yolu ilə əldə edərsə, onun üçün mücahidə savabı vardır.

Burada belə bir məsələ var: Quran və Sünnədə olmayan əxlaqlar varmı və onları bilməyin yolu nədir?

Cavab: Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) demişdir:

«إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»؛

"Mən yalnız gözəl əxlaqları tamamlamaq üçün göndərilmişəm"¹. Belə ki, Allahın bəndələr üçün qoyduğu əvvəlki şəriətlərin hamısı ali əxlaqa təşviq edir. Buna görə də, elm əhli qeyd etmişdir ki, ali əxlaq, şəriətlərin tələb etməkdə ittifaq etdiyi bir məsələdir. Lakin, bu kamil şəriətdə Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) gözəl və ali əxlaqların tamamını gətirmişdir.

Buna qisas məsələsini misal çəkək. Yəni: əgər bir kimsə başqasına qarşı cinayət törədərsə, ondan qisas alınmalıdırmı, yoxsa yox? Qeyd etmişlər ki, yəhudilərin şəriətində qisas qətidir və mütləqdir, cinayətə məruz qalanın isə bunda heç bir seçimi yoxdur. Nəsrənilərin şəriətində isə bunun əksidir, yəni: əfv etmək vacibdir. Lakin bizim şəriətimiz hər iki baxımdan kamil olaraq gəlmişdir. Onda həm qisas, həm də əfv vardır. Çünki cinayətkarı törətdiyi cinayətə görə cəzalandırmaqda qətiyyət və şərin qarşısını almaq, onu əfv etməkdə isə ehsan, gözəllik və əfv etdiyin kimsəyə yaxşılıq etmək vardır. Beləliklə, şəriətimiz – Allaha həmd olsun – tamamlayıcı olaraq gəlmiş, haqq sahibinə əfv etmək və qisas almaq arasında seçim ixtiyarı vermişdir, ta

¹ Hədisi İmam Əhməd (2/381) və Beyhəqi "əS-Sünən əl-Kubra" (10/233) əsərində Əbu Hüreyrənin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir, ləfz isə ona aiddir.

ki, əfv məqamında əfv etsin, qisas məqamında isə qisas alsın.

*

Gözəl əxlaqın sahələri

İnsanların bir çoxu elə başa düşür ki, gözəl əxlaq Xaliqlə olan rəftara deyil, yalnız insanlarla olan rəftara xasdır. Lakin bu anlayış naqisdir, çünki gözəl əxlaq insanlarla rəftarda olduğu kimi, həmçinin Xaliqlə olan rəftarda da mövcuddur.

Deməli, gözəl əxlaq mövzusu: Əzəmətli və Uca Xaliqlə müamilə, həmçinin insanlarla müamilə etməkdir və bu məsələyə diqqət yetirilməlidir.

Birincisi: Əzəmətli və Uca Xaliqlə rəftarda gözəl əxlaq:

Xaliqlə müamilədə gözəl əxlaq özündə üç şeyi cəm edir:

1- Uca Allahdan varid olan xəbərləri təsdiqləyərək qəbul etmək.

2- Hökmlərini yerinə yetirməklə və tətbiq etməklə qəbul etmək.

3- Allahın qədərlərini səbrlə qarşılamaq və ondan razı qalmaq.

Bunlar Uca Allaha qarşı gözəl əxlaqın əsaslandığı üç şeydir.

1- Onun xəbərlərini təsdiqləyərək qəbul etmək, belə ki, Allah Əzzə və Cəllənin xəbərini təsdiqləməkdə insanda heç bir şübhə və ya tərəddüd yaranmasın. Çünki Uca Allahın xəbəri

elmə əsaslanır və O – Sübhanəhu – söz deyənlərin ən doğrusudur. Necə ki, Uca Allah Özü haqqında belə buyurur:

﴿...وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا﴾

"Allahdan daha doğru danışan kim ola bilər?".
(Ən-Nisa 4 surəsi, ayə 87).

Allahın xəbərlərini təsdiq etmək, insanın onlara möhkəm inanmasını, onları müdafiə etməsini və onlarla cihad etməsini tələb edir ki, Uca Allahın və Onun rəsulunun (sallallahu aleyhi və səlləm) xəbərləri barəsində ona heç bir şübhə və ya şəkk daxil olmasın.

Əgər bəndə bu əxlaqa sahib olarsa, haqdan üz çevirənlərin Allahın və Onun rəsulunun (sallallahu aleyhi və səlləm) xəbərləri barəsində irəli sürdүkləri hər bir şübhəni rədd edə bilər. İstər onlar Allahın dinində ondan olmayan şeyləri uyduran müsəlmanlardan olsunlar, istərsə də müsəlmanların qəlblərinə şübhələr salan digər mühlidlərdən olsunlar.

Buna bir misal çəkək: «Səhih əl-Buxari»-də Əbu Hureyradan (Allah ondan razı olsun) rəvayət edilən hədisdə sabit olmuşdur ki, Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) belə demişdir:

«إِذَا وَقَعَ الدُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ، ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ؛ فَإِنْ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءٌ، وَالْأُخْرَى شِفَاءٌ».

"Əgər milçək birinizin içkisinə düşərsə, onu batırsın, sonra çıxarsın. Çünki onun qanadlarının birində xəstəlik, digərində isə şəfa vardır"¹.

Bu, Allah rəsulunun (sallallahu aleyhi və səlləm) bildirdiyi bir xəbərdir və o, qeyb məsələlərinə aiddir. O, öz istəyi ilə danışmır, yalnız Uca Allahın ona vəhy etdiyi şeyləri danışır. Çünki o, bir bəşərdir, bəşər isə qeybi bilmir. Əksinə, Allah ona belə buyurmuşdur:

﴿قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ...﴾

De: "Mən sizə demirəm ki, Allahın xəzinələri mənim yanımdadır. Mən qeybi də bilmirəm. Sizə demirəm ki, mən mələyəm. Mən yalnız mənə vəhy olunana tabe oluram". (əl-Ənam 6 surəsi, ayə 50).

Biz bu xəbəri gözəl əxlaqla qarşılamalıyıq. Bu xəbərə qarşı gözəl əxlaq isə, onu qəbul etmək, etiraz edənlər etiraz etsə belə, Peyğəmbərin (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) bu hədisdə dediklərinin haqq və doğru olduğuna qətiyyətlə inanmaqdır. Biz tam yəqinliklə bilirik ki, Allah rəsulundan (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) səhih olaraq rəvayət edilənlərə zidd olan hər bir şey batildir. Çünki Uca Allah buyurur:

¹ Hədisi Buxari: Bədul-xalq kitabı, "Əgər birinizin içkisinə milçək düşərsə, onu batırsın, çünki onun bir qanadında xəstəlik, digərində isə şəfa vardır" babı: (3320), Əbu Hureyrənin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

﴿...فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ﴾

"Haqdan sonra zəlalətdən başqa nə ola bilər? Siz necə də (haqdan) döndərilirsiniz!". (Yunus 10 surəsi, ayə 32).

Digər bir misal: Qiyamət gününün xəbərlərindən:

Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) belə xəbər vermişdir:

«أَنَّ الشَّمْسَ تَدْنُو مِنَ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَدَرِ مِيلٍ»

"Qiyamət günü günəş insanlara bir mil məsafəyə qədər yaxınlaşacaqdır"¹. İstər bu, gözə sürmə sürtmək üçün istifadə olunan mil olsun, istərsə də məsafə ölçüsü olsun, günəşlə insanların başları arasındakı bu məsafə azdır. Bununla belə, insanlar onun hərarətindən yanmayacaqlar. Halbuki günəş indi dünyada bir barmaq ucu qədər yaxınlaşsaydı, dünya yanardı.

Kimsə belə deyə bilər: Qiyamət günü günəş məxluqatın başlarına bu məsafəyə qədər yaxınlaşdığı halda, sonra insanlar bir an belə necə sağ qala bilərlər?!

Bəs bu hədisə qarşı gözəl əxlaq nədir?

Bu hədisə qarşı gözəl əxlaq onu qəbul edib təsdiq etmək, sinələrımızdə ondan dolayı heç bir sıxıntı, darlıq və tərəddüd olmaması və Peyğəmbərin

¹ Hədisi Müslim: Cənnət kitabı, Qiyamət gününün vəsfi babı, (2864) Miqdad ibn Əsvədin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

(Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) bu barədə bildirdiklərinin haqq olduğunu bilməkdir.

Bu böyük fərqi mövcudluğuna görə axirət hallarını dünya halları ilə müqayisə etmək mümkün deyildir. Biz bilirik ki, insanlar Qiyamət günü əlli min il ayaq üstə duracaqlar. Dünya ölçülərinə görə, insanlardan hər hansı birinin əlli min il ayaq üstə durması mümkündürmü?

Cavab: Xeyr. Deməli, aradakı fərq çox böyükdür. Əgər belədirsə, mömin bu cür xəbəri sinə genişliyi və qəlb rahatlığı ilə qəbul edir. Onu anlama qabiliyyəti genişlənir, qəlbi də ona açılır.

2- Allahın hökmlərini qəbul etmək, yerinə yetirmək və tətbiq etmək: Belə ki, o, Allahın hökmlərindən heç birini rədd etməz. Əgər Allahın hökmlərindən hər hansı birini rədd edərsə, bu, Uca Allaha qarşı pis əxlaqdır. İstər onun hökmünü inkar edərək rədd etsin, istər ona əməl etməyə təkəbbür göstərərək rədd etsin, istərsə də ona əməl etməkdə səhlənkarlıq göstərərək rədd etsin, şübhəsiz ki, bu, Uca Allaha qarşı gözəl əxlaqa ziddir.

Buna belə bir misal çəkək: Ramazan ayında yerinə yetirdiyimiz nəfsə ağır gələn saleh əməllər. Şübhəsiz ki, oruc tutmaq nəfsə ağır gəlir. Çünki insan oruc tutarkən vərdiş etdiyi yeməyi, içməyi və cinsi yaxınlığı tərk edir. Bu isə insan üçün ağır bir işdir. Lakin Allah Əzzə və Cəlləyə qarşı gözəl əxlaq sahibi olan mömin bu mükəlləfiyyəti, daha doğrusu, bu şərəfi qəbul edir. Bu, Allah Əzzə və Cəllədən olan

elə bir nemətdir ki, o, bunu qəlb fərəh və xatircəmliliklə qəbul edir, nəfsi bununla hüzur tapır. Beləliklə, onun isti və uzun günlərdə oruc tutduğunu, özünün isə bundan razı qaldığını və qəlbinin fərəhli olduğunu görərsən. Çünki o, Rəbbinə qarşı gözəl əxlaq nümayiş etdirir. Lakin Allaha qarşı pis əxlaq sahibi olan kəs bu cür ibadəti bezginlik və ikrah hissi ilə qarşılayır. Əgər o, aqibəti yaxşı olmayan bir işdən qorxmasaydı, heç oruc tutmağa da riayət etməzdi.

Digər bir misal: Namaz. Şübhəsiz ki, o, bəzi insanlara ağır gəlir və münafıqlərə də ağır gəlir. Necə ki, Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) buyurmuşdur:

«أَثْقَلُ الصَّلَاةِ عَلَى الْمُنَافِقِينَ: صَلَاةُ الْعِشَاءِ وَصَلَاةُ الْفَجْرِ».

"Münafıqlərə ən ağır gələn namaz, işa və fəcr namazlarıdır"¹.

Lakin namaz mömin üçün ağır deyil. Uca Allah buyurur:

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ 45 الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ 46﴾

"Səbir etmək və namaz qılmaqla (Allahdan) kömək diləyin! Həqiqətən, bu, (Allaha) müti olanlardan başqa hamıya ağır gəlir.

¹ Hədisi Buxari: Azan kitabı, İşa namazını camaatla qılmağın fəziləti babı, (657) və Müslim: Məscidlər kitabı, Camaat namazının fəziləti babı, (651) Əbu Hureyrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

O (müti) kəslər ki, öz Rəbbi ilə qarşılaşacaqlarını və Ona qayıdacaqlarını yəqin bilirlər". (əl-Bəqərə 2 surəsi, ayələr 45-46). Namaz, bu kəslər üçün ağır deyildir, əksinə, asan və rahatdır. Buna görə də Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) belə demişdir:

«جُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ».

«Gözümün nuru namazda edilmişdir»¹.

Namaza münasibətdə Uca Allaha qarşı gözəl əxlaq – namazı qəlbin fərəhli və rahat bir halda, gözün aydın olaraq əda etməyindir. Namazda ikən sevinir, vaxtı yaxınlaşdıqda isə onu gözləyirsən. Sübh namazını qıldıqda Zöhr namazına şövq içində olursan, Zöhr namazını qıldıqda Əsr namazına şövq içində olursan, Əsr namazını qıldıqda Məğrib namazına şövq içində olursan, Məğrib namazını qıldıqda İsha namazına şövq içində olursan, İsha namazını qıldıqda isə Sübh namazına şövq içində olursan. Beləcə, qəlbin daim bu ibadətlərə bağlı olur. Heç şübhəsiz ki, bu, Allah Təalaya qarşı gözəl əxlaqdandır.

Müamilələrdə üçüncü misal: Faizin haram edilməsi. Belə ki, Allah Quranda faizi bizə açıq-aydın şəkildə haram buyurmuşdur. Necə ki, Uca Allah buyurur:

¹ Hədisi İmam Əhməd (3/128) və Nəsai: "Qadınlarla rəftar" kitabı, "Qadınlara sevgi" fəslı, (3940), Ənəsin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

﴿...وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا...﴾

"Allah alış-verişi halal, sələmçiliyi isə haram etmişdir". Həmçinin O, bu barədə demişdir:

﴿...فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"Hər kim özünə Rəbbindən xəbərdarlıq gəldikdən sonra (sələmçiliyə) son qoyarsa, keçmişdə aldığı (sələmlər) onundur. Onun işi Allaha qalar. Kim yenə (sələmçiliyə) qayıdarsa, məhz onlar cəhənnəmlik olar və orada əbədi qalarlar". (əl-Bəqərə 2 surəsi, ayələr 275). Beləliklə, ona öyüd-nəsihət gəldikdən və hökmü bildikdən sonra sələmə qayıdan kimsənin Cəhənnəmdə əbədi qalacağını xəbər vermişdir - Allah qorusun!

Mömin bu hökmü qəlb rahatlığı, razılıq və təslimiyyətlə qəbul edir. Mömin olmayan kəs isə bunu qəbul etmir, bundan sinəsi sıxılır və bəzən ondan yayınmaq üçün müxtəlif hiylələrə əl atır. Çünki biz bilirik ki, sələmdə qəti bir qazanc vardır və onda heç bir risk yoxdur. Lakin həqiqətdə bu, bir şəxs üçün qazanc, digəri üçün isə zülmdür. Məhz buna görə də Uca Allah belə buyurur:

﴿...وَإِنْ تُبْتَغُوا رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَنْظُمُونَ وَلَا تُنْظَمُونَ﴾

"Əgər tövbə etsəniz, sərmayəniz sizindir. Nə siz zülm edərsiniz, nə də sizə zülm olunar". (əl-Bəqərə 2 surəsi, ayə 279).

3- Uca Allahın qədərlərini razılıq və səbrlə qəbul etmək: Bu, Allaha qarşı gözəl əxlaqın üçüncü

məsələsidir. Hamımız bilirik ki, Allah Əzzə və Cəllənin məxluqatı üzərində idarə etdiyi qədərlərinin hamısı məxluqatın istəklərinə münasib deyil. Bəs Allahın bizim üçün təqdir etdiyi hər şey bizə münasibdirmi? Yəni nəfsimiz ona meyl edir və ruhi cəhətdən onunla uyuşurmu? Reallıq isə budur: Xeyr.

Məsələn: Xəstəlik insana uyğun gəlmir. Çünki insan sağlam olmağı sevir.

Eləcə də yoxsulluq insana uyğun gəlmir. Belə ki, insan zəngin olmağı sevir. Həmçinin cəhalət də insana uyğun gəlmir. Belə ki, insan alim olmağı sevir. Lakin Uca və Qüdrətli Allahın təqdirləri Onun hikmətinə görə müxtəlif olur. Onlardan bəziləri insana uyğun gəlir və o, öz təbiətinə uyğun olaraq bundan rahatlıq tapır, bəziləri isə belə olmur. Bəs Uca və Qüdrətli Allahın təqdirlərinə münasibətdə Ona qarşı gözəl əxlaq nədən ibarətdir?

Allahın qədərinə münasibətdə Ona qarşı gözəl əxlaq – Allahın sənin üçün müəyyən etdiyi qədərdən razı qalmaq, buna arxayın olmaq və Uca Allahın bunu yalnız bir hikmət və tərifəlayiq bir məqsəd üçün müəyyən etdiyini, buna görə də həmd və şükrə layiq olduğunu bilməkdir.

Beləliklə, Onun qədərinə münasibətdə Allaha qarşı gözəl əxlaq – insanın razı olması, təslim olması və arxayın olmasıdır. Məhz buna görə də Allah səbir edənləri tərifləmiş və belə buyurmuşdur:

﴿...وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ 155 الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ
رُجْعُونَ 156﴾

"Səbir edənləri müjdələ.

O kəslər ki, onlara bir müsibət üz verdikdə: "Biz, Allaha məxsusuq və biz yalnız Ona qayıdacağıq!" – deyirlər". (əl-Bəqərə 2 surəsi, ayələr 155-156).

İkincisi: Məxluqlarla davranışda gözəl əxlaq:

Məxluqla olan gözəl əxlaqa gəldikdə isə, bəziləri, o cümlədən Həsən əl-Bəsri (Allah ona rəhmət etsin) ona belə tərif vermişdir: "Əziyyət verməkdən çəkinmək, yaxşılıq etmək və gülər üzlü olmaq"¹.

Birincisi: Əziyyət verməkdən çəkinməyin mənası: İnsanın başqalarına əziyyət verməkdən çəkinməsidir. İstər bu əziyyət mala, istər cana, istərsə də namusa aid olsun. Kim insanlara əziyyət verməkdən çəkinməzsə, o, gözəl əxlaqlı deyil, əksinə, o, pis əxlaqlıdır.

Rəsulullah (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) ümməti ilə bir araya gəldiyi ən əzəmətli yığıncaqda bunun haram olduğunu elan edərək belə demişdir:

«إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا».

¹ İhya Ulum əd-Din: (3/52-53).

"Həqiqətən, sizin qanınız, malınız və namusunuz, bu ayınızda və bu şəhərinizdə bu gününüzün haramlığı kimi bir-birinizə haramdır"¹.

Əgər bir kəs insanların malını almaqla, aldatmaqla, xəyanət etməklə, vurmaq və cinayət törətməklə yaxud söymək və qeybət etməklə onlara təcavüz edərsə, bu, insanlara qarşı gözəl əxlaq sayılmaz. Çünki o, onlara əziyyət verməkdən çəkinməmişdir. Və bunun günahı, sənin üzərində daha böyük haqqı olan kimsəyə yönəldildikcə daha da böyüyər.

Məsələn: Valideynlərə pislik etmək qeyrilərinə pislik etməkdən daha böyük günahdır. Qohumlara pislik etmək uzaq kimsələrə pislik etməkdən daha böyük günahdır. Qonşulara pislik etmək qonşun olmayanlara pislik etməkdən daha böyük günahdır. Buna görə də Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) belə buyurmuşdur:

«وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ». قَالُوا: مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ».

"Allaha and olsun ki, iman etməmişdir! Allaha and olsun ki, iman etməmişdir! Allaha and olsun ki, iman etməmişdir!". Səhabələr: "Kim, ya rəsulullah?" – deyə soruşdular. Peyğəmbər

¹ Hədisi Buxari: Həcc kitabı, Mina günlərində xütbə babı, (1741) və Müslim: Qəsəmə kitabı, Qan tökməyin haramlığının şiddəti babı, (1679) Əbu Bəkrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

(sallallahu aleyhi va səlləm) belə dedi: "Qonşusu, şərindən əmin olmayan kimsə!"¹.

İkincisi: "Bəzlun-Nəda"-nın (səxavət göstərməyin) mənası: Nəda – comərdlik və səxavət deməkdir. Yəni: comərdlik və səxavət göstərməkdir. Comərdlik bəzi insanların zənn etdiyi kimi, təkcə malı sərf etməkdən ibarət deyildir. Əksinə, comərdlik canı sərf etməkdə, nüfuzu sərf etməkdə və malı sərf etməkdədir.

Əgər biz insanların ehtiyaclarını ödəyən, onlara kömək edən, onların çata bilmədikləri şəxslərin yanına işlərini həll etmək üçün gedən, elmini insanlar arasında yayan və malını onların yolunda xərcləyən bir kəs görsək, onu gözəl əxlaqlı bir insan kimi vəsf edərik. Çünki o, yaxşılıq etmişdir. Buna görə də Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) buyurmuşdur:

«اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتَّبِعِ السَّبِيلَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ».

"Harada olursan, ol Allahdan qorx! Pisliyin ardınca yaxşılıq et ki, bu yaxşılıq həmin pisliyi silib aparsın. Və bir də insanlarla gözəl əxlaqla davran!"².

İnsanlarla gözəl əxlaqla davranmağın əlamətlərindən biri də budur ki, sənə zülm

¹ Hədisi Buxari "Ədəb" kitabında, "Qonşusunun onun şərindən əmin olmadığı kimsənin günahı" babında: (6016) Əbu Şureyhdən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

² Hədisi Tirmizi: Yaxşılıq və qohumluq əlaqələri fəsiləri, İnsanlarla davranış haqqında gələnlər babı: (1987) Əbu Zərrin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

edildikdə və ya pisliklə qarşılaşdıqda bağışlayıb əfv edəsən. Uca Allah insanları bağışlayanları tərifləmiş və Cənnət əhli haqqında belə buyurmuşdur:

﴿الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكُظُمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (134)

"O kəslər ki, bolluqda da, qıtlıqda da, (mallarından Allah yolunda) xərcləyər, qəzəblərini boğar və insanları bağışlayarlar. Allah yaxşı iş görənləri sevər". (Ali-İmran 3 surəsi, ayə 134).

Uca Allah buyurur:

﴿...وَأَنْ تَعْقُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى...﴾

"...Sizin bağışlamanız təqvvaya daha yaxındır...". [əl-Bəqərə 2 surəsi, ayə 237].

Uca Allah buyurur:

﴿...وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا...﴾

"Qoy əfv edib bağışlasınlar". (Nur 24 surəsi, ayə 22).

Uca Allah buyurur:

﴿...فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ...﴾

"Kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar". (əş-Şura 42 surəsi, ayə 40).

İnsanlarla münasibətdə olan hər bir kəs, şübhəsiz ki, onlardan hər hansı bir pislik görəcəkdir. Onun bu pisliyə qarşı mövqeyi əfv etmək və bağışlamaq olmalıdır. Və yəqinliklə bilsin ki, onun əfv etməsi, bağışlaması və yaxşıqla cavab verməsi sayəsində qardaşı ilə öz arasında olan

düşmənçilik yaxınlıq və dostluğa çevriləcəkdir. Allah-Təala buyurur:

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ 34

"Yaxşılıqla pislik eyni ola bilməz. Sən (pisliyi) yaxşılıqla dəf et! O zaman səninlə ədavət aparan kimsə sanki yaxın bir dost olar". (Fussilət 41 surəsi, ayə 34).

Ey ərəb dilinin biliciləri, diqqət yetirin ki, nəticə anilik bildirən "izə" (إِذَا) ilə necə gəlmişdir. Çünki anilik bildirən "izə" (إِذَا) onun nəticəsinin dərhal baş verdiyinə dəlalət edir.

﴿...فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾

"O zaman səninlə ədavət aparan kimsə sanki yaxın bir dost olar". Lakin hər kəs buna müvəffəq olmur. Uca Allah buyurur:

﴿وَمَا يُقْلَهُ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُقْلَهُ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ 35

"Bu ancaq səbir edənlərə verilir və ancaq böyük qismət sahiblərinə nəsib olar". (Fussilət 41 surəsi, ayə 35).

Bundan belə başa düşürük mü ki, cinayətkarı əfv etmək mütləq şəkildə bəyənیلən və əmr edilən bir əməldir? Bu, ayədən anlaşıla bilər, lakin məlum olsun ki, əfv yalnız o zaman bəyənilir ki, əfv etmək daha tərifləyici olsun. Əgər cəza vermək daha tərifləyicidirsə, o zaman cəza vermək daha üstündür. Elə buna görə də Uca Allah buyurur:

﴿...فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ...﴾

"Kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar". [əş-Şura 42 surəsi, ayə 40]. Beləliklə, Uca Allah əfvi islah etməklə yanaşı etmişdir.

Əfv etmək bəzən islahla nəticələnməyə bilər. Belə ki, sənə qarşı cinayət törədən və həddini aşan bu şəxs şər və fəsadla tanınan bir adam ola bilər. Əgər onu əfv etsən, öz şərində və fəsadında daha da irəli gedər. Belə bir məqamda ən əfzəl olanı cinayətə görə cəza verməkdir. Çünki islah bundadır. Şeyxulislam İbn Teymiyyə (Allah ona rəhmət etsin) demişdir: «İslah vacib, əfv etmək isə məndubdur. Əgər əfv etmək islahın əldən çıxmasına səbəb olarsa, bunun mənası odur ki, biz məndubu vacibdən üstün tutmuşuq. Şəriət isə bunu buyurmur». Allah ona rəhmət eləsin, doğru demişdir.

Mən bu münasibətlə bir çox insanın yaxşılıq etmək məqsədilə etdiyi bir məsələyə diqqət çəkmək istəyirəm. Bu da, bir şəxs tərəfindən bir hadisənin baş verməsi və bunun səbəbi ilə başqa bir şəxsin tələf olması, sonra isə ölən şəxsin varislərinin gələrək hadisəni törədən bu cinayətkara qanbahasını bağışlamasıdır. Bəs onların qanbahasını bağışlamaları təqdirəlayiqdirmi və gözəl əxlaqdan hesab olunurmu, yoxsa bu məsələdə bir təfəsilat vardır?

Bu məsələdə təfəsilat vardır: Belə ki, bu hadisəni törədən cinayətkarın durumunu mütləq düşünməli

və diqqət yetirməliyik. O, ehtiyatsızlığı və laqeydliyi ilə tanınan insanlardandır? O, diyəsini ödəyə bildiyi üçün - Allaha sığınırıq - bir şəxsi vurmağı diqqətə almayan kimsələrdəndir? Yoxsa o, tam ehtiyatlı və tam təmkinli olduğu halda bu hadisəni törətmiş bir şəxsdir, lakin Uca Allah hər bir şey üçün bir qədər müəyyən etmişdir?

Əgər o, ikinci qisimdəndirsə, onu əfv etmək daha əvladır. Lakin ikinci qisimdə olsa belə, əfv etməzdən əvvəl diqqət yetirməyimiz vacibdir: ölən şəxsin borcu varmı? Əgər ölən şəxsin borcu varsa və bu borcun ödənilməsi ancaq qanbahasından mümkündürsə, bu halda onu əfv etməyimiz mümkün deyil. Çünki borcun ödənilməsi mirasdan öndə gəlir. Əgər biz əfv etsək belə, əfvimiz səhih sayılmaz. Bu isə bəlkə də bir çox insanların qafil qaldığı bir məsələdir. Biz bunu ona görə deyirik ki, varislər bu qanbahasına məhz hadisə nəticəsində zərər çəkmiş meyit vasitəsilə haqq qazanırlar. Onların bu haqqa sahib olmaları isə ancaq borc ödənildikdən sonra mümkündür. Elə buna görə də Uca Allah mirası zikr etdiyi zaman buyurur:

{...مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ...}

"...ölənin vəsiyyəti yerinə yetirildikdən və borcu ödənildikdən sonra..." (ən-Nisa 4 surəsi, ayə 11).

Nəticə etibarilə, insanları əfv etmək gözəl əxlaqın təzahürlərindəndir. Bu da yaxşılıq etməyin bir növüdür. Çünki yaxşılıq etmək ya bir şey bəxş

etməklə, ya da haqqından keçməklə olur. Əfv etmək isə haqqından keçmək növünə daxildir.

Üçüncüsü: Gülərüzlülük: insanın güləruz olmasıdır, bunun əksi isə üzün qaşqabaqlı olmasıdır. Buna görə də Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) buyurmuşdur:

«لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا، وَلَوْ أَنَّ تُلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهِ طَلْقٍ».

"Din qardaşını sadəcə gülər üzlə qarşılamaq olsa belə, xeyirdən sayılan heç bir əməli kiçik zənn etmə"¹.

Gülərüzlülük, qarşılaşdığın və sənə yönələn kimsənin qəlbinə sevinc bəxş edir, sevgi və məhəbbət yaradır, həm sənin, həm də səninlə qarşılaşan kimsənin qəlbinin fərəhlənməsinə səbəb olur. Təcrübə et, görəcəksən.

Lakin əgər sən qaşqabaqlı olsan, insanlar səndən uzaqlaşar, səninlə oturmaqdan və söhbət etməkdən qəlbləri rahatlıq tapmaz. Hətta ola bilsin ki, təzyiq adlanan təhlükəli bir xəstəliyə tutulasan. Həqiqətən də, qəlb rahatlığı və gülərüzlülük bu dərdin qarşısını alan ən təsirli dərmanlardandır. Buna görə də həkimlər bu dərdə mübtəla olanlara onları əsəbiləşdirən və qəzəbləndirən şeylərdən uzaq durmağı tövsiyə edirlər. Çünki bu, xəstəliyi

¹ Hədisi Müslim: "Yaxşılıq və qohumluq əlaqələri" kitabı, "Görüş zamanı gülərüzlü olmağın müstəhəb olması" fəslı, (2626), Əbu Zərrin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

daha da şiddətləndirir. Gülərüzülük isə bu xəstəliyi aradan qaldırır. Çünki belə olduqda insanın qəlbi rahatlıq tapır və o, insanlar tərəfindən sevilir.

Bunlar, insanlarla rəftarda gözəl əxlaqın üzərində qurulduğu üç əsasdır.

İnsanlara qarşı gözəl əxlaqdan biri də: dostlar, qohumlar və ailə ilə xoş rəftar etməkdir. Onlardan sıxılmamaq və onları sıxıntıya salmamaq, əksinə, Allahın şəriəti hüduqları çərçivəsində imkan daxilində onları sevindirməkdir. Bu şərt mütləqdir. Çünki insanlardan elələri var ki, yalnız Allaha asi olmaqla sevinirlər – Allaha sığınırıq – biz isə bununla razılaşmırıq. Lakin sənə yaxın olan ailəni, dostları və qohumları şəriət hüduqları çərçivəsində sevindirmək gözəl əxlaqdandır. Elə buna görə də Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) demişdir:

«خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ، وَأَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي».

“Sizin ən xeyirliniz ailəsinə qarşı ən xeyirli olanınızdır. Mən də ailəsinə qarşı sizin ən xeyirli olanınızam”¹.

İnsanların çoxu – böyük təəssüflər olsun ki – insanlarla gözəl əxlaqla rəftar edir, lakin öz ailəsi ilə gözəl əxlaqla rəftar etmir. Bu isə səhvdir və həqiqətlərin tərsinə çevrilməsidir. Necə ola bilər ki,

¹ Hədisi Tirmizi: "Mənaqib" kitabı, "Peyğəmbərin (səllallahu aleyhi və səlləm) zövcələrinin fəziləti" babı, (3895) nömrəsi ilə Aişədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmiş, İbn Macə isə: "Nikah" kitabı, "Qadınlarla gözəl rəftar" babı, (1977) nömrəsi ilə İbn Abbasdan (Allah onlardan razı olsun) rəvayət etmişdir.

uzaq adamlara qarşı gözəl əxlaq göstərir, yaxınlara qarşı isə pis əxlaq göstərirsən?! O, belə deyə bilər: "Çünki mən özümlə qohum-əqrəba arasında rəsmiyyəti və nəzakəti aradan qaldırmaqda heç bir sınıtı görmürəm, buna görə də onlarla pis əxlaqla rəftar edirəm". Biz isə deyirik: Bu, doğru deyil. Çünki qohum-əqrəba sənə gözəl yoldaşlıq və rəftar etməyinə ən layiq olan insanlardır.

وَلِهَذَا قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟ قَالَ: «أُمُّكَ».
قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «أُمُّكَ». قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «أُمُّكَ».
قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: «أُمُّكَ».

Buna görə də bir nəfər dedi: "Ya rəsulu-Llah! Mən ən çox kimə qayğı göstərməliyəm?". O buyurdu: "Anana!". Adam (yenə) soruşdu: "Sonra kimə?". O yenə: "Anana!" – deyə buyurdu. Adam (bir daha) soruşdu: "Sonra kimə?". O yenə buyurdu: "Anana!". Adam (axıncı dəfə): "Sonra kimə?" – deyə soruşduqda, o: "Atana!" – deyə buyurdu¹.

Bəzi insanlarda isə vəziyyət əksinədir, görürsən ki, o, anası ilə pis davranır, həyat yoldaşı ilə isə gözəl rəftar edir. Beləliklə də həyat yoldaşı ilə gözəl rəftar etməyi anasına yaxşılıq etməkdən üstün tutur.

Xülasə: Ailə, dostlar və qohum-əqrəba ilə gözəl davranmaq, bütün bunlar gözəl əxlaqdandır.

¹ Hədisi Buxari: Ədəb kitabı, İnsanlar arasında gözəl yoldaşlığa ən çox haqqı çatan kimsə babı: (5971) və Müslim: Yaxşılıq, qohumluq əlaqələri və ədəblər kitabı, Valideynlərə yaxşılıq etmək və onların buna ən layiq olması babı: (2548) Əbu Hureyrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

Biz bu yay mərkəzlərində gənclərin iştirakından istifadə edərək onları gözəl əxlaqa alışdırmalıyıq ki, bu mərkəz təlim və tərbiyə mərkəzi olsun. Çünki tərbiyə olmadan elmin zərəri faydasından daha çox ola bilər. Lakin tərbiyə ilə birlikdə elm, nəzərdə tutulan nəticəyə gətirib çıxarır. Buna görə də Allah Təala buyurur:

﴿مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّيِّكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَمَا كُنْتُمْ تَذَرُسُونَ﴾ (79)

"Heç bir kəsin, Allah ona Kitab, hikmət və peyğəmbərlik verdikdən sonra insanlara: "Allaha yox, mənə qul olun!"- deməsi mümkün deyil. Əksinə, (o belə) deyər: "Öyrətdiyiniz Kitabın və ondan öyrəndiyiniz şeyin sayəsində rəbbani olun!". (Ali-İmran 3 surəsi, ayə 79).

Elmin faydası budur ki, insan rəbbani, yəni: Allahın bəndələrini Allahın şəriəti üzrə tərbiyə edən biri olsun. Buna görə də, bu mərkəzlərə rəhbərlik edənlərdən ümid edirik ki, oranı fəzilətli əxlaqda, o cümlədən əxlaqı gözəlləşdirməkdə bir yarış meydanına çevirəcəklər.

Biz əvvəlcə qeyd etmişdik ki, gözəl əxlaq fitrətən və sonradan qazanılmaqla olur, həmçinin fitrətən olan gözəl əxlaq sonradan qazanılmış gözəl əxlaqdan daha kamildir. Buna dəlil də gətirmişdik, bu da Allah rəsulunun (Allahın salavatı və salamu onun üzərinə olsun) Əşəcc Əbdulqaysə dediyi sözdür:

«بَلِ اللّٰهُ جَبَلَكْ عَلَيْهَا».

"Əksinə, Allah səni bu fitrətdə yaratmışdır!"¹.

Çünki fitri olan gözəl əxlaq insanı tərk etmir, lakin sonradan qazanılmış gözəl əxlaq bir çox məqamlarda insanı tərk edə bilər. Çünki bu, tətbiq etməyə, əziyyətə qatlaşmağa və insanı təhrik edən hər bir vəziyyət mövcud olduqda bunu xatırlamağa ehtiyac duyur.

وَلِهَذَا جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُوصِنِي. قَالَ: «لَا تُغْضَبَ»، فَرَدَّدَ مَرَارًا، قَالَ: «لَا تُغْضَبَ»،

Buna görə də bir kişi Allah rəsulunun (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) yanına gəlib dedi: Ey Allah rəsulu, mənə nəsihət et. Allah rəsulu isə (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) ona buyurdu: "Qəzəblənmə". Kişi istədiyini bir neçə dəfə təkrarladı, Allah rəsulu də (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) yenə: "Qəzəblənmə" - dedi². Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) belə buyurmuşdur:

«لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ».

"Güclü, güləşdə qalib gələn deyil, həqiqi güclü, qəzəb zamanı nəfsini cilovlayan insandır"³.

¹ Əbu Davud: Ədəb kitabı, Kişinin qəbiləsi fəslı: (5225) Zarıdən (Allah ondan razı olsun) - o, Əbdulqeys nümayəndə heyətində idi -, Tirmizi: "Birr və silə" fəsiləri, "Təmkin və tələskənlik" bərədə gələnler fəslı: (2011) İbn Abbasdan (Allah onlardan razı olsun) rəvayət etmişdir.

² Hədisi Buxari: Ədəb kitabı, Qəzəbdən çəkinmək bəbı, (6116) Əbu Hürayrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

³ Hədisi Buxari: Ədəb kitabı, Qəzəbdən çəkinmək bəbı: (6114) və Müslim: Yaxşılıq, qohumluq əlaqələri və ədəb kitabı, Qəzəb anında özünə hakim

"Surə'ə" (güləşdə qalib gələn) – insanları yerə yıxan kəsə deyilir. Bu, eynilə "huməzə" və "luməzə" sözləri kimidir. Belə ki, "huməzə" – insanlara tənə edən, "luməzə" isə – insanları eyibləyəndir. Odur ki, güclü, insanları yerə yıxıb onlara qalib gələn deyil.

«إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ»،

«Həqiqi güclü, qəzəb zamanı nəfsini cilovlayan insandır»¹. Qəzəb zamanı nəfsinə qalib gələn və onu cilovlayan insan həqiqi güclüdür və insanın qəzəb zamanı nəfsini cilovlaması gözəl əxlaqdan hesab olunur.

Əgər qəzəblənsən, qəzəbinə əməl etmə, əksinə, lənətlənmiş şeytandan Allaha sığın. Əgər ayaq üstəsənsə, otur. Əgər oturmusansa, uzan. Əgər qəzəbin daha da şiddətlənersə, dəstəmaz al ki, qəzəbin keçib getsin.

Xülasə: Fitri olan gözəl əxlaq, sonradan qazanılmış gözəl əxlaqdan daha üstündür. Çünki o, insanın xasiyyətinə çevrilir və hər bir məqamda ona asan gəlir. Lakin sonradan qazanılmış əxlaq bəzi məqamlarda onu tərk edə bilər.

olan kimsənin fəziləti babı: (2609) Əbu Hureyrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

¹ Hədisi Buxari: Ədəb kitabı, Qəzəbdən çəkinmək babı, (6114) və Müslim: Yaxşılıq, qohumluq əlaqələri və ədəblər kitabı, Qəzəb anında özünə hakim olan kimsənin fəziləti babı, (2609) Əbu Hureyrədən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

Eləcə də deyirik: Gözəl əxlaq qazanılmaqla olur, yəni: insan özünü alışdırır və bəzi əməllər vasitəsilə gözəl əxlaqlı olur ki, onlardan bəziləri bunlardır:

Birincisi: Allahın Kitabına və rəsulunun (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) sünnəsinə nəzər yetirməlidir: həmin əzəmətli əxlaqın tərifinə dəlalət edən mətnlərə baxmalıdır. Mömin kimsə mətnlərin əxlaq və ya əməllərdən hər hansı birini tərif etdiyini görərsə, onu yerinə yetirər.

İkincisi: Gözəl əxlaqı ilə tanınan kimsələrlə yoldaşlıq etməlidir. Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) öz sözündə buna işarə etmişdir:

«مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَمَثَلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكَبِيرِ، فَحَامِلُ الْمِسْكِ إِمَّا أَنْ يُحْذِيكَ، وَإِمَّا أَنْ تَتَّبَاعَ مِنْهُ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبَةً، وَنَافِخُ الْكَبِيرِ إِمَّا أَنْ يَحْرِقَ ثِيَابَكَ، وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا خَبِيثَةً».

“Yaxşı və pis dostun misalı, müşk (ətir) satanla körük vuranın misalına bənzəyir. Ətir satan ya sənə ətir bağışlayar, ya ondan ətir alarsan, ya da ondan xoş bir qoxu duyarsan. Körük vuran isə ya sənənin paltarını yandırar, ya da sən ondan pis qoxu duyarsan”¹.

Bütün gənclər yaxşı əxlaqı ilə tanınan insanlarla yoldaşlıq etməli, pis əxlaqdan və səfeh əməllərdən uzaq durmalıdırlar ki, bu yoldaşlıqdan yaxşı əxlaqlı olmaqda yardım alacaqları bir məktəb əldə etsinlər.

¹ Hədisi Buxari: "Qurbanlar və ov" kitabı, "Müşk" fəslə: (5534) və Müslim: "Yaxşılıq və qohumluq əlaqələri" kitabı, "Əməlisəlahlərə oturub-durmağın müstəhəbb olması" fəslə: (2628) Əbu Musa əl-Əşəridən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

"Ey Əbu Umeyr, nuğeyr necə oldu?"¹. Əbu Ümeyr kiçik bir uşağın künyəsi idi. Onun yanında bir "nuğayr" var idi, o, sərçə kimi kiçik bir quş idi. Bu nuğayr öldü, uşaq buna kədərləndi və qəmgin oldu. Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) ona nəvaziş göstərərək belə deyərdi: «Ey Əbu Ümeyr, nuğayr nə etdi?».

Bir bədəvi gəldi və məsciddə kiçik subaşına çıxdı. İnsanlar onu sərt şəkildə acılayıb tənbeh etdikdə, Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) onlara mane oldu. O, ehtiyacını başa çatdırdıqdan sonra Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) bir qab su gətirilməsini əmr etdi və su sidiyin üzərinə töküldü. Sonra bədəvini yanına çağırdı və ona belə dedi:

«إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنَ الْأَذَى أَوْ الْقَذَرِ، إِنَّمَا هِيَ لِلصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ».

«Həqiqətən, bu məscidlərdə heç bir pislik və ya murdarlıq etmək yaraşmaz. Məscidlər yalnız namaz qılmaq və Quran oxumaq üçündür»². Yaxud necə ki, Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) buyurmuşdur.

¹ Hədisi Buxari: Ədəb kitabı, İnsanlara qarşı gülürüz olmaq babı, (6129) və Müslim: Ədəblər kitabı, Doğulduğu zaman körpəyə "təhnük" etməyin müstəhəb olması babı, (2150) Ənəsdən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

² Hədisi Buxari: Dəstəmaz kitabı, Sidiyin üzərinə su tökmək babı, (221) və Müslim: Təharət kitabı, Sidiyi yumağın vacibliyi babı, (285) Ənəsdən (Allah ondan razı olsun) rəvayət etmişdir.

Bu qissədə gözəl əxlaqın təzahürü aydındır. Belə ki, o, bu bədəvinə danlamadı və onun döyülməsini əmr etmədi, əksinə, sidiyini bitirənə qədər onu buraxdı, sonra ona bildirdi ki, məscidlər onun etdiyi bu iş üçün yaramır və məscidlər ancaq namaz qılmaq, zikr etmək və Quran oxumaq üçündür.

Bir kişi Ramazanda onun yanına gəlib dedi: "Ya rəsulullah, həlak oldum!!" Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) ona dedi:

«وَمَا أَهْلَكَ؟»، قَالَ الرَّجُلُ: وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضَانَ وَأَنَا صَائِمٌ، فَلَمْ يُؤْبَحْهُ، وَلَمْ يَنْهَرْهُ، بَلْ قَالَ لَهُ: «فَهَلْ تَجِدُ مَا تُعْتِقُ رَقَبَةً؟» قَالَ: لَا. قَالَ: «فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟» قَالَ: لَا. قَالَ: «فَهَلْ تَجِدُ مَا تُطْعِمُ سِتِّينَ مَسْكِينًا؟» قَالَ: لَا. ثُمَّ جَلَسَ، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهِ ثَمَرٌ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَقَالَ لَهُ: «تَصَدَّقْ بِهَذَا»، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَعْلَى أَفْقَرٍ مِنَّا؟! فَمَا بَيْنَ لَابِتَيْهَا أُحْرَجَ إِلَيْهِ مِنَّا، فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ أَنْيَابُهُ، ثُمَّ قَالَ: «ادْهَبْ فَأَطْعِمْهُ أَهْلَكَ».

"Səni nə həlak etdi?". Kişi dedi: "Ramazanda oruclu ikən yoldaşım ilə yaxınlıq etdim". (Peyğəmbər) onu məzəmmət etmədi və acılamadı, əksinə ona belə dedi: "Azad etməyə bir kölə tapa bilərsənmi?". O dedi: "Xeyr". Dedi: "Ardıcıl iki ay oruc tuta bilərsənmi?". O dedi: "Xeyr". Dedi: "Altmış yoxsulu yedirtməyə bir şey tapa bilərsənmi?". O dedi: "Xeyr". Sonra o oturdu. Peyğəmbərə (sallallahu aleyhi və səlləm) içində xurma olan bir zənbil gətirildi. O, bunu ona verərək dedi: "Bunu sədəqə ver". Kişi dedi: "Bizdən daha yoxsul olanlaramı?! (Mədinənin) iki daşlıq ərazisi arasında buna bizdən daha çox ehtiyacı olan heç kəs yoxdur". Peyğəmbər (sallallahu aleyhi və səlləm) azı dişləri

görünənədək güldü, sonra dedi: "Get, onu ailənə yedirt"¹.

Peyğəmbərin (sallallahu aleyhi və səlləm) gözəl əxlaqı bu hadisədə açıq-aydın görünür. Belə ki, o, bu adamı danlamadı, təhqir etmədi və qınamadı. Bu da onun (sallallahu aleyhi və səlləm) həlimliyindən və hikmətindən irəli gəlir. Çünki o (sallallahu aleyhi və səlləm) bu adamın peşman olaraq, tövbə edərək və qorxu içində gəldiyini gördü. O (sallallahu aleyhi və səlləm) gördü ki, bu adam qınanmağa layiq deyil, əksinə, ona haqq bəyan edilməli və onunla mülayim davranılmalıdır.

Məsələ: İnsanların çoxu belə bir irad bildirirlər ki, Qərb əhli öz müamilələrində və alqı-satqılarında daha gözəl əxlaqa sahibdirlər. Halbuki biz müsəlmanların sıralarında aldatma, yalan və yalandan and içərək mal satmaq hallarına rast gəlirsən. Bəs bunun səbəbi nədir? Və onların sənaye sivilizasiyasının əxlaqlarının formalaşmasında böyük təsiri varmı?

Cavab: Peyğəmbər (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) belə buyurmuşdur:

«لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ، لَادَّعَى رَجُلٌ دِمَاءَ قَوْمٍ وَأَمْوَالَهُمْ، وَلَكِنَّ النَّبِيَّةَ عَلَى الْمَدْعَى»

¹ Hədisi Buxari: Oruc kitabı, "Ramazanda cima edib heç nəyi olmadıqda, ona sədəqə verilərsə, kəffarə verməsi" fəslı (1936) və Müslim: Oruc kitabı, "Oruçluya Ramazanın gündüzündə cima etməyin qəti haram olması" fəslı (1111) Əbu Hureyradan - Allah ondan razı olsun - rəvayət etmişdir.

“İnsanlara iddialarına görə istədikləri verilsəydi, insanlar başqalarının qanını və malını tələb edərdilər, lakin dəlil iddia edənin üzərinə vacibdir”¹. İnsanlar arasında məşhur olan, Qərbdəkilərin müamilədə gözəl əxlaq sahibi olmaları fikri doğru deyildir. Çünki onlarda olan pis rəftarı oraya gedən, onlara ehtiram və uca tutma gözü ilə baxanlar deyil, ədalət və insaf gözü ilə baxan kəslər bilirlər. Şair belə demişdir: Razılıq gözü eybi görməz heç zaman, Qəzəb isə qüsuru açar hər an.²

Qərbə gedən gənclərin çoxu mənə ən pis xislətlərdən olan əməllər barədə danışmışlar. Lakin onlar alqı-satqı ilə bağlı "nəsihət" etdikləri (yəni: başqalarına qarşı səmimi və sadıq olduqları) zaman, bu, onların əxlaq sahibi olduqlarına görə deyil, maddiyyat qulu olduqlarına görədir. İnsan bu kimi işlərdə müamiləsi zamanı nə qədər çox doğru və dürüst olarsa, insanlar ona bir o qədər çox yönələr, malını almağa və yaymağa daha çox tələsərlər.

Onlar bunu kamil əxlaq sahibi olduqlarına görə etmirlər, lakin maddiyyat əhli olduqlarına və

¹ Bax: Cahizin "əl-Həyəvan": (3/226), "Uyun əl-Əxbar": (3/16) və "əl-İqd əl-Fərid": (2/194) adlı əsərlərinə.

² Hədisi Buxari: «Quranın təfsiri» kitabı, (Allah ilə olan əhdlərini və andlarını ucuz qiymətə satan kimsələrə gəlincə, onlara axirətdə heç bir pay yoxdur...) [Əli İmran: 77] babı, (4552) və Müslim: «Məhkəmə işləri» kitabı, «Andın cavabdehə aid olması» babı, (1711) İbn Abbasdan (Allah onlardan razı olsun) rəvayət etmişdir.

mallarını artırmaq üçün ən böyük təbliğatlardan birinin gözəl rəftar etmək olduğunu gördüklərinə görə, məhz bu işlərin məqbul olması üçün belə edirlər. Əks halda onlar, Uca Allahın Öz kəlamında vəsf etdiyi kimidirlər:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾⁶

"Şübhəsiz ki, Kitab əhlindən və müşriklərdən kafir olanlar, içində əbədi qalacaqları Cəhənnəm odunda olacaqlar. Onlar məxluqatın ən şərliyəridirlər". [əl-Bəyyinə 98 surəsi, ayə 6]. Kafirlər barəsində heç kimsənin Uca Allahdan (Əzzə və Cəllə) daha doğru bir vəsf verəcəyini düşünmürəm. Çünki onlar yaradılmışların ən pisləridir. Uca Allahın, yaradılmışların ən pisləri kimi vəsf etdiyi bir qövmdən, özlüyündə xalis bir xeyir necə umula bilər? Mən bunun əsla mümkün olacağına inanmıram. Lakin bu cür müamilələrdə onlarda görülən doğruluq, açıqlıq və xeyirxahlıq, onlar üçün sadəcə başqa bir məqsəd daşıyır. Bu da ad-san və qazanc əldə etməkdir. Əks halda, onların bir çox yerlərdə məxluqata qarşı etdikləri zülmü, haqsızlığı və təkəbbürlüyü görən kimsə, Uca Allahın bu sözünün həqiqət olduğunu anlar:

﴿...أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾

"Onlar məxluqatın ən şərliyəridirlər".

Bir çox müsəlmanların müamilələrdə insanları aldatmaq, yalan danışmaq və xəyanət etmək kimi

əməllərə yol vermələrinə gəldikdə isə, bu müsəlmanların İslamı və imanı, həmin məsələlərdə Şəriətə müxalif davrandıqları qədər naqisləşmişdir.

Bəzi müsəlmanların bu kimi məsələlərdə Şəriətə müxalif davranması və onun çərçivəsindən çıxması, əsla Şəriətdə nöqsan olduğu mənasına gəlmir. Çünki Şəriət kamildir. Onlar hər şeydən əvvəl özlərinə, sonra İslam şəriətinə, daha sonra müsəlman qardaşlarına, ardınca isə ünsiyyətdə olduqları qeyri-müsəlmanlara pislik etmişlər. Əslində isə onlar yalnız özlərinə zərər vermişlər. Ağıllı insan, bir əməl sahibinin pis davranışını onun mənsub olduğu şəriətin nöqsanı hesab etməz.

Buna görə də ümid edirəm ki, bütün müsəlmanlar yalan, xəyanət, saxtakarlıq, aldatma və bu kimi İslamın qəbul etmədiyi əməllərə qarşı güclü bir mübarizə aparacaqlar.

Məsələ: Hansı daha xeyirlidir: gözəl əxlaqa sahib olmaqla bərabər dini naqis olan kişi, yoxsa pis əxlaqa sahib olmaqla bərabər şəriətə əməl etməkdə kamilliyə yaxınlaşan kişi? Və bunun Allah rəsulunun (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) bu sözü ilə nə əlaqəsi var:

«ذَهَبَ حُسْنُ الْخُلُقِ بِخَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

«Gözəl əxlaq dünya və axirətin xeyrini qazanmışdır»¹. Allah rəsulunun (sallallahu aleyhi və səlləm) Ummu Sələməyə verdiyi cavabında?

Cavab: Şübhəsiz ki, əxlaqın kamilliyi dinin kamilliyindəndir, necə ki, Allah rəsulundan (Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun) səhih olaraq sabit olmuşdur ki, o belə demişdir:

«أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا».

«Möminlərin ən kamil imanlısı, ən gözəl əxlaqa sahib olanlarıdır»².

Buna əsasən, əxlaqı naqis olan hər bir kəsin dini də naqisdir. Çünki dinin kamilliyi əxlaqın kamilliyi ilə olur. Daha əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, gözəl əxlaq həm Xaliqlə, həm də məxluqlarla gözəl rəftarda təzahür edir. Beləliklə, aydın olur ki, əxlaqın kamilliyi dinin kamilliyi ilə hasil olur. Buna görə də kamil əxlaq sahibi olan bir insanın başqalarını İslama və dinə cəlb etməkdə təsiri, dindar olsa da pis əxlaqlı olan bir şəxsin təsirindən daha böyükdür. Əgər ibadətdə güclü olan bir kəsə gözəl əxlaq da nəsib olarsa, bu, daha kamil və daha fəzilətli olar. Amma şəxsi ibadətində güclü olan, lakin pis əxlaqa sahib olan kimsənin müqayisəsinə

¹ Hədisi Əbd bin Humeyd "Musnəd" (1210), Xaraiti "Məkarim əl-Əxlaq" (50), Tabəranı "əl-Mucəm əl-Kəbir" (23/223) əsərində Ənəsin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdirlər.

² Hədisi Əbu Davud: Sünnə kitabı, İmanın artır-bəzəlməsinə dair dəlil babı: (4682) və Tirmizi: Südəmizdirmə kitabı, Qadının əri üzərində olan haqqı barədə gələnlər babı: (1162) Əbu Hureyrənin (Allah ondan razı olsun) hədisindən rəvayət etmişdir.

gəldikdə isə, bu, dəqiq müəyyən edilməsi mümkün olmayan bir məsələdir.

Allahdan bizi zahirdə və batində Öz kitabına və rəsulunun (sallallahu əleyhi və səlləm) sünnəsinə möhkəm bağlı qalanlardan etməsini, bu yolda vəfat etdirməsini, dünyada və axirətdə himayə etməsini, doğru yola yönəltdikdən sonra qəlblərimizi sapdırmamasını və bizə Öz qatından mərhəmət bəxş etməsini diləyirik. Həqiqətən, O, Bəxş edəndir.

*

Mündəricat

Uca əxlaqi dəyərlər.....	2
Uca əxlaqi dəyərlər.....	2
Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə!	2
Gözəl əxlaqın sahələri	8
Ən gözəl nümunə (sallallahu aleyhi və səlləm).	31